

nemand; der var Tale om, at hun, hvad hun nok selv var ivrig for, skulde indgaa Ægteskab med en forløben svensk Købmand Abjörnson eller imod sin Vilje fjærnes fra Hovedstaden og Sjælland. Disse Planer strandede dog; Frederik 6.s Godsindethed overfor Fru Dannemand og hendes Børn sejrede, maaske noget under Indtryk af, at hans egne Forhold under Opholdet i Wien ogsaa havde været mindre eksemplariske. Fru Dannemand vendte tilbage til København og Forholdet genoptoges for at vare Kongens Levetid ud. De omtalte Breve er meget karakteristiske saavel for Kongen som for hans Elskerinde og giver et snurrigt Billede af den bekendte Menage paa Toldbodvejen. Hr. Liisberg meddeler ikke Brevenes Hjemsted og giver ikke fornøden Oplysning om de optrædende Bipersoner.

A. Frs.

Landsarkiver G. L. Wad, der for mere end 25 Aar siden kom til at lede det nyoprettede Provinsarkiv i Odense og siden har gennemført dettes Ordning, har i 1916 udgivet to tiltalende udstyrede Bind Samlinger og Studier under Titlen **Fra Fyens Fortid**, hvori han giver en god Prøve paa, hvad en kyndig og interesseret Forsker kan bringe ud af et Landsarkiv. De foreliggende Bind, der forhaabentlig snart bliver efterfulgt af flere, indeholder (foruden forskellige mindre Meddelelser, bl. a. om de i Odense i Tidens Løb udgivne „Pasquiller“, det er anonyme Skandskrifter), et Par Afhandlinger om Fyens Personalhistorie og Retshistorie og en stor Samling private Breve. En af Afhandlingerne, „To odensiske Monumenter“, giver langt mere, end Titlen antyder, nemlig en grundig og indholdsrig Skildring af den bekendte Odense-Familie Mules vigtigste Medlemmer i 16.—18. Aarh. En anden lille Afhandling skildrer i en Form, der viser Forfatterens Evne til fængslende Fremstilling, den triste Historie om den fynske Adelsjomfru Sibylle Gjøe, der i 1635 havde dræbt sit uden for Ægteskab fødte Barn. Efter Retssag og Dom under personlig Deltagelse af Kristian 4., der paa den Tid var i Odense, henrettedes Jfr. Sibylle der i December 1635. Bindenes Hovedindhold udgøres dog af en Brevveksling mellem Vedel Simonsen og Werlauff, der strækker sig over Aarene 1809—58. Denne uafbrudte fortrolige Brevveksling mellem de to Historikere, den fynske Godsejer paa Elvedgaard og Professor-Overbibliotekaren i København, giver et nøje Indblik i de to lærde Mænds Liv og Arbejde, Forskning og Tænkesæt; vi kender dem fra nu af meget bedre end før, trods det meget, der forlængst har foreligget af og om dem. I Brevene drøftes næsten ethvert udkommende historisk Værk og alle de Problemer, der beskæftigede danske historiske Kredse i første Halvdel af 19. Aarh.; der er næppe en dansk

Mand, der havde Berøring med historisk Forskning, der ikke bliver omtalt, og Brevene giver fyldige og interessante Oplysninger om mangfoldige litterære, personhistoriske og stedshistoriske Forhold. Det Register, der ikke ledsager hvert enkelt Bind, men formentlig skal afslutte hele Samlingen, kan indføre fremtidige Forskere med højst forskellige Interesser i en Fundgrube af værdifulde, ofte meget kuriøse og fornøjelige Oplysninger. Brevene kaster et skarpt, ingenlunde ublandet tiltalende Lys over de to Brevskrivers Personligheder. Vi finder bekræftet, hvad vi forud kendte, de to Mænds Lærdom, Flid og utrættelige Forskertrang, deres inderlige Kærlighed til Historien og Landets Fortid, derhos deres indbyrdes trofaste Venskab, der særlig hos Werlauff giver sig smukke Udtryk, hvor han trøster Vennen og søger at opretholde hans Selvtillid. En Rigdom af Enkeltheder belyser alle disse gode Egenskaber. Men det er to gnavne Særlinge, saavel Eneboeren paa Elvedgaard som den mangesidig optagne Embedsmand i København, og en stor Del af Brevene optages for begges Vedkommende af en hypokonder Klagen over Tidens Udvikling og en sur Misfornøjelse med Livets Tilskikkelser. Dette er vel forstaaeligt hos Vedel Simonsen, der led under Sygdom og triste huslige Forhold, men det er adskillig mindre vel motiveret hos Werlauff, hvem Tilværelsen bragte baade betydningsfuldt Arbejde, gode Kaar, Anerkendelse og meget eftertragtede Æresbevisninger i rigt Maal. Der er noget smaasindet og klynkende over de to Mænds Omtale af deres personlige Kaar i Livet, som ikke er tiltalende. En Mængde Bemærkninger om den politiske Udvikling viser en yderliggaaende konservativ Opfattelse af det liberale Gennembrud, men denne Konservatisme er hos de to Mænd saa snæver og vranten, at den næppe kan være typisk for større Kredse, hvor stærk end Uviljen mod „det Nye“ den Gang ofte var. Der var vel i alt Fald faa i Landet, der var saa uberørte af og bevidst fjendtlig stemte mod alle Sider af den folkelige Vækkelse som disse to Historikere. Deres uforbeholdne Kritik af den nye Tids Mænd og Rørelser er imidlertid et værdifuldt Supplement og Korrektiv til den optimistiske Tone, der præger de fleste hidtil offentliggjorte Breve fra danske Akademikere i hin Tid. Nogle af de mange Gentagelser i Brevene, der virker lidt trættende, kunde uden Skade være udeladt, men som Helhed er Samlingen overordentlig interessant. Den er ledsaget af rigelige Noter, og disse saavel som de forskelligartede Studier aflægges paany Vidnesbyrd om Landsarkivar Wads grundige og alsidige Viden, der i de senere Aar beklageligvis kun altfor sjældent har lagt sig for Dagen i Publikationer. Naar han i sin Fortale beskedent citerer en et Par Menneskealdre gammel Udtalelse

af Caspar Paludan-Müller til Pastor A. Crone, om at den fynske Lokalhistoriker nok havde Hjælpemidler til at komme ind i en Sag, men ikke til at komme ud af den igen, saa viser de nu udgivne Samlinger, at dette i alt Fald ikke længere har Gyldighed. G. L. Wad'er her kommen vel ud af sine Æmner, og man maa ønske, at han vil optage mange flere til Behandling.

Fra Fyens Fortid viser, hvorledes han har opfattet sin Stilling som Leder af et Landsarkiv som en Foranledning til ogsaa i sin Fritid at gennemforske sit Arkiv og frugtbar gøre dets Indhold for Landsdelens Historie; men Landsarkivaren har ikke holdt sig alene til de fynske Embedsarkiver, der af sig selv er gledet ind i hans Arkiv, han har ogsaa skaffet sig Adgang til private Arkiver paa Fyn, der ved hans utrættelige og taktfulde Virksomhed og gode Forbindelser er blevet indlemmet i Landsarkivet som Gave eller Depositum. Denne Bestræbelse bør fremhæves som overordentlig fortjenstfuld; man maa haabe, at Grundstammen i vore offentlige Embedsarkiver stadig vil blive søgt forøget ved Erhvervelse af de større eller mindre private Arkivalier, der rundt omkring ligger hen under ofte lidet betryggende Vilkaar. Vor Arkivstyrelse bør ikke indskrænke sig til den passive Interesse at modtage, hvad der tilbydes; den bør systematisk efterspore, hvad der findes, og søge Overenskomst med vedkommende private Ejer. Saavidt mig bekendt, er der i de senere Aar i Slesvig og Holsten af historisk interesserede i Forstaaelse med Ledelsen af Statsarkivet i Slesvig paabegyndt en saadan omfattende Virksomhed for at sikre Indholdet af de private Arkiver for Historien; hvad der i tilsvarende Retning er sket her hjemme har vistnok været ret tilfældigt og næppe altid praktisk udført. Landsarkivar Wads gode Eksempel bør mane til Efterfølgelse, og forhaabentlig lykkes det i Tidens Løb at overvinde de Hindringer, som Pladsmangel ved Landsarkiverne i København og Viborg kan frembyde. —

Den væsentligste Del af ovennævnte Værk er som paapeget den lærerige, men højst ensidige Belysning af Udviklingen i Danmark i første Halvdel af 19. Aarh. gennem Brevvekslingen mellem de to udprægede Personligheder Werlauff og Vedel Simonsen. Som skulde det være en Fortsættelse af denne Brevveksling, der slutter i Sommeren 1858, begyndte i Januar 1859 et lignende fortroligt **Brevskifte mellem to andre Venner, de i den følgende Tid saa stærkt fremtrædende Præster Thomas Skat Rørdam og Otto Møller;** det fortsattes uafbrudt i halvhundrede Aar til Skat Rørdams Død i 1909. Disse Breve foreligger nu i 2 store Bind paa til sammen over 700 Sider, udgivet af Seminarieforsøger H. Skat Rørdam. Udgivelsesprincipperne kan jo ikke kontrolleres; de

til Brevene føjede Oplysninger er ikke uden Fejl. Det er uheldigt, at Registret kun medtager „de vigtigste omtalte Personer“, især da det skete Udvalg er vilkaarligt og vildleder den, der søger nøjagtige Oplysninger i Værket; der er saaledes i Registret intet Hensyn taget til den karakteristiske Udtalelse i 2. Bd., 291, om de danske Historikere eller til de mærkelige Udtalelser om Ministerierne Monrad og Bluhme i 1. Bd., 88—91.

De to Præsters fremragende Stilling i det danske Kirkeliv og i dansk theologisk Litteratur drager med Rette Opmærksomheden til denne højst interessante Brevsamling, hvor det, ligesom i Werlauffs og Vedel Simonsens, ikke blot er Brevskriversnes specielle videnskabelige og aandelige Interesser, der drøftes, men hvor ogsaa Aarets og Dagens Begivenheder paa næsten alle Omraader, det folkelige og politiske Livs Foreteelser og Udvikling er Genstand for stadig Omtale og bedømmes med uforbeholdne Udtryk om Sager og Personer. Disse to Brevsamlinger udfylder nøjagtig 100 Aar, fra 29. Maj 1809, da Vedel Simonsen skrev sit første Brev, indtil Sommeren 1909, da Skat Rørdam og Otto Møller sidste Gang skrev til hinanden. Naar man supplerer disse to Brevsamlinger med de Breve, der fra 1860—1889 blev vekslet mellem Johanne Luise Heiberg og Andreas Frederik Krieger, maa det siges, at Aarene 1914—16 har bragt en Række samtidige, brevlige Udtalelser om danske Forhold i det sidste Aarhundrede, der alsidig belyser, hvad danske aandsdannede Kredse, der var udmærket saavel ved Lærdom eller Geni som ved udpræget Individualitet, mente om den dybt indgribende Udvikling, vort Folk i Aarhundredets Løb undergik. Disse tre Brevrækker er skrevet fra saa vidt forskellige Synspunkter og giver saa mange værdifulde Oplysninger, at dansk Historieforskning i dem kan hente overordentlig stor Berigelse. Enhver samlet Fremstilling af det danske Samfunds Historie i det forløbne Aarhundrede maa bruge dem alle tre. Fru Heibergs Breve belyser især det æstetiske Liv og den forfinede Idealisme i det nationalliberale Danmark; til Skat Rørdams og Otto Møllers Breve vil først og fremmest de Historikere søge, der vil følge Strømningerne i dansk Menighedsliv og Kirkepolitik. De mange værdifulde Enkeltheder i denne sidste Samling kan her ikke nævnes. Jeg skal kun som særlig vigtige for den almindelige Samfundshistorie paapege de Udtalelser i Brevene fra 1864 og følgende Aar, der vidner om den besynderlige, i enkelte Kredse fastsiddende Tro paa en vis „Hjemmetyskhed“ i Dele af det danske Folk, der giver sig Luft i bitre Udtalelser, saa mod Københavnerne, saa mod jyske Bønder eller mod „Augustforeningen“. Maaske har der i 1864 i Hads Herred været enkelte tilfældige Foreteelser, der kan have fremkaldt slige Stemninger

hos Otto Møller; at Tanken i det hele er grundløs, er dog utvivlsomt, men der røres her ved et Forhold, der fortjener Paaagtning; denne bidske Mistænkeliggørelse af Landsmænds nationale Sindelag spillede i hine Aar en større Rolle, end man i Reglen tror, og den blev siddende længe og dybt i Sindene som en ond Sæd til ny Fremvækst senere. (Se f. Ex. I, 72, 78, 82—93; jvf. II, 414, 418, 423). I utrykte Breve kan dette spores; i historiske Skildringer er Forholdet foreløbig lidet belyst, saaledes heller ikke i Slutningskapitlet af Neergaards „Under Junigrundloven“, der efter sin Begrænsning væsentlig holder sig til Rigsdagspolitiken.

Jeg maa fremhæve det mærkelige Fællespræg, de tre nævnte Brevsamlinger bærer i en bestemt Henseende. Gennem dem alle gaar en bittert kritiserende, konservativ Grundstemning, der fører til en højst pessimistisk Bedømmelse af Aarhundredets Udvikling og Fremtidsudsigterne for vort Folkeliv. Udgangspunktet er meget forskelligt. Hos Werlauff og Vedel Simonsen er det gennemført Reaktion; „jeg hader enhver Forandring selv til det bedre“, skal Werlauff engang have sagt (Fra Arkiv og Museum, 2. Ser. I, 5), og denne Opfattelse giver sig til Kende overfor alt nyt fremvoksende i Folket, men specielt overfor Almuens, Bondevennernes („Prokurator Christensens“) stigende Indflydelse i det offentlige Liv med al den Forstyrrelse, som det konstitutionelle Regerings-system voldte i det gamle Bureaukratis Cirkler. Hos Fru Heiberg møder vi Uvilje over, hvad der ikke passer til hendes aandelige og æstetiske Idealer eller er god Latin for den Type Mænd og Politikere, der i Nationalliberalismens Guldalder havde fundet Anerkendelse i hendes snævre Kreds. Hos Skat Rørdam og Otto Møller er Kriteriet først og fremmest religiøst og kirkeligt; de to Præsters personlige Udformning af den grundtvigske Grundanskuelse blev Udgangspunktet for deres Bedømmelse af alt og alle; i Tidens Løb skærpedes deres Modsætningsforhold til de andre kirkelige Retninger, ogsaa til den man almindelig forstaar ved den grundtvigske; deres Domme om Forhold og Personer paavirkes i stigende Grad af Modsætningsforholdet. En utilfreds, ofte bidsk og gnaven Kritik blev et vigtigt Element i Brevene, hvad enten disse omtaler det religiøse og kirkelige Liv eller den almindelige Udvikling i Landet; det er meget faa Forhold og Personer, der danner en Undtagelse. Et Forsøg paa en uhildet, blot i nogen Maade mild Forstaaelse af andres Tankegang eller Forudsættninger findes saare sjældent; med god Grund taler Otto Møller (II, 120) om, at det er trættende og besværligt for ham at sætte sig ind i fremmede Folks Stade og at accomodere sine Øjne efter deres. Som i Werlauffs og Vedel Simonsens Brevveksling er der

betydelig Forskel mellem Skat Rørdam og Otto Møller; ogsaa i denne Henseende er de to Brevvekslinger Paraleller til hinanden. Otto Møller sidder fast i Gylling hele Livet igennem, bliver af Natur og vel ogsaa paa Grund af daarligt Helbred Eneboer og Pessimist. Skat Rørdam derimod flytter først som Præst rundt i Landet og gaar tilsidst i København som Holmens Provst og Sjællands Biskop over i en stor Virksomhed med alsidig Beskæftigelse, der bringer ham stor Indflydelse og er rig paa Anerkendelse. Denne Forskel nuancerer Tonen i Brevene, men Grundstemningen er dog den samme: en kritisk, uvillig, konservativ Betragtning af Folkets Udvikling.

Fra et religiøst eller kirkehistorisk Synspunkt maa denne Brevsamling kunne danne Grundlag for et højst interessant Studium af Udviklingen siden 1860; en meget forskelligartet Vurdering af Brevene vil sikkert komme til Orde. Jeg skulde tro, at de kirkelig interesserede, der kender Levesæt og Tænkemaade i de grundtvigsk-prægede Præstehjem i denne Periode, hvor Otto Møller og Skat Rørdam overalt nævnedes med Respekt og megen Sympati, vil have vanskeligt ved efter disse Breves Fremkomst at anerkende det Tænkesæt og den Samfundsopfattelse, der lyser ud af dem, som Udtryk for det værdifuldeste i hvad Grundtvig har bragt frem i det danske Folkeliv.

I stærk Modsætning til det pessimistiske Syn paa den folkelige Udvikling i de tre nævnte Brevsamlinger staar den Glæde over den danske Folkehøjskole og Livet i de grundtvigske Kredse, der udtales i **Breve fra Viggo Ullmann** under et Ophold i Danmark ved de danske Folkehøjskoler Vinteren 1872—1873, udgivne ved hans Hustru Vilhelmine Ullmann. Det er den senere saa bekendte norske Politiker, Stortingspræsident og Amtmand Ullmann, der som nybagt filologisk Kandidat, greben af Interesse for en Gærning i norsk Folkeoplysningstjeneste kom til Danmark for at lære Folkehøjskolen at kende. Han kom just ned til Grundtvigs Død og Begravelse; under det stærke Indtryk deraf gled han med aabne Øjne og Øren ind i de grundtvigske Kredse, hvor alvorlige Brydninger efter Høvdingens Død satte Sindene i Bevægelse. I København og Ryslinge, paa Askov og Vallekilde fyldtes hans modtagelige Sind med stærke Indtryk, som han gav Luft i de her meddelte Breve til sin Forlovede, med hvem han snart efter, brændende i Aanden, begyndte en Folkehøjskolegærning i Norge. I de forhaabningsfulde, ungdomsfriske Breve træffes ikke blot umiddelbar Beundring og naiv Indsugen af det grundtvigske Evangelium, men ogsaa adskillig sund Kritik. Just paa denne Tid delte „det forenede Venstre“'s Dannelse og den Bjørnsonske „Signalfejde“ den grundtvigske Lejr og vakte hidsig Drøftelse af

Faksimile gengivet nogle ikke videre betydelige, men hidtil ukendt store nationale og politiske Problemer. Den norske Iagttagers Beretninger om de ledende Personer og Møderne giver et fængslende Tidsbillede, og Brevene er i høj Grad læseværdige.

Aage Friis.

I Foraaret 1887 udgav Dr. Fr. Volbehr en Fortegnelse over Kiels Universitets Lærere og Docenter fra 1865 til 1887, som danske Historikere ofte har haft Brug for. Den var imidlertid behæftet med væsentlige Fejl og Ufuldstændigheder og ledede ofte vild. Det er derfor meget heldigt, at Dr. R. Weyl, juridisk Professor i Kiel, i Anledning af 250-Aarsdagen for Universitetets Stiftelse har udgivet en omhyggeligt gennemset og helt igennem forbedret Udgave, der fører Lærerlisten ned til 5. Okt. 1915. I sin nye Skikkelse vil Værket være et ypperligt Hjælpemiddel paa de mange Omraader, hvor Kieler Universitets Forhold berører dansk Historie.

A. Frs.

Memoireskrivere har vanskelig ved at skelne mellem, hvad der har Interesse for deres Familiekrede, og hvad der fortjener at udgives til almindelig Læsning; Selvbiografier er let og yndet Læsning, og hvor det drejer sig om kendte Personligheder, om Hofliv og sligt, en god Salgsvarer. Dette har ført til, at der i de senere Aar trykkes megen Memoirelitteratur, hvor det store Antal Bind eller Ark og Fremstillingens Bredde staar i Misforhold til Indholdets Værdi. Dette gælder de fire Bind, hvori Ingeniørofficeren, Oberst, Kammerherre C. H. Rørdam (1846—1916) har fortalt vidt og bredt og med megen Selvbehagelighed om sin Opvækst i et af de rørdamske Præstehjem, sin Skolegang og Officerskarriere. Hans Livsløb indeholder intet bemærkelsesværdigt, udover at han blev hjulpet frem af Kong Kristian 9., en Del Aar var Adjutant hos denne og siden paa forskellig Maade traadte i Kongefamiliens Tjeneste. Men heller ikke det Bind, der bringer Dagbogsoptegnelser fra Adjutanttiden 1891—95, indeholder saa betydelige Meddelelser, at det retfærdiggør Skildringens Bredde. Forfatteren eller hans Efterladte burde have nøjedes med af det store Manuskript, der maaske kan fængsle en snæver Vennekreds, at uddrage en ringe Del, og f. Eks. i Personalhistorisk Tidsskrift have gjort det tilgængeligt for en større Læsekreds. Som Arbejdet nu foreligger, repræsenterer det en uheldig Art Memoirelitteratur. Mangelen af Personregister vanskeliggør at finde de enkelte Korn i den store Bunker Avner. I 2. Bind er, særdeles umotiveret, tildels i